

*Володимир Дубінський,
Володимир Верстюк
м. Кам'янець-Подільський*

УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII ст.: ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА

У розгорнутому конспекті подано інформацію про зміст навчального матеріалу для учнів 8-го класу при вивченні ними тем по історії культури другої половини XVI – першої половини XVIII ст. відповідно до навчальної програми з історії України.

Ключові слова: *культура, релігія, церква, унія, православ'я, освіта, братства, література, мистецтво, архітектура, книгодрукування, літопис.*

В умовах компетентнісного підходу при організації освітнього процесу в школі важливе місце посідає проблема змісту навчального матеріалу (інформаційний компонент). Це позначається, насамперед, його насиченістю, а також необхідністю та доцільністю під час практичної й творчої діяльності учнів. При цьому вчитель з урахуванням змісту навчальної програми з історії, навчальної інформації у підручнику з історії добирає ту необхідну кількість матеріалу, що потрібна йому для роботи на уроці або при організації інших форм навчання. А вже сама методика їх проведення залежить від його бачення щодо підбору форм, методів, прийомів і засобів навчальної діяльності для досягнення тієї мети й завдань, які він ставить перед собою. Тому, на нашу думку, слід ретельно підходити до підбору фактичного й теоретичного матеріалу, особливо при вивченні тем з історії культури та духовного життя в класах основної школи.

У пропонованому матеріалі представлений підхід щодо розгляду учнями 8-го класу тем з історії вітчизняної культури відповідно до змісту навчальної програми з історії України.

Культура другої половини XVI – першої половини XVII ст.

План:

- 1. Релігійне життя в Україні в XVI – першій половині XVII ст.*
- 2. Загальна характеристика розвитку культури.*
- 3. Освіта. Діяльність братств.*
- 4. Літописання та публіцистика.*
- 5. Театр, музика.*
- 6. Архітектура, живопис, скульптура.*
- 7. Книгодрукування.*

1. На початку XVI ст. на території українських земель найпоширенішими були **православ'я** та **римо-католицизм**. Але

в ході Реформації, в п.п. XVI ст., виникла ще одна течія християнства – протестантизм. В Україні найбільшого поширення набули такі протестантські напрями: **кальвінізм** та **соціанство**. Їхні ідеї сприйняла незначна частина міщан та шляхти.

Щодо православ'я, то воно переживало **кризу**:

- 1453 р. – турки захопили Константинополь.
- 1458 р. – розкол Київської митрополії на Київську та Московську.
- 1589 р. – проголошено самостійність Московського патріархату. Московський патріарх був вищим за своїм статусом від київського митрополита.
- Православне духовенство було менш освічене, ніж католицьке; часто випивало та гуляло, що знижувало його авторитет серед народу.
- 1582 р. – Римський Папа Григорій XIII запровадив Григоріанський календар. Однак його не сприйняли на наших землях.
- Православні князі та шляхта окатоличувалися. А це позбавило православну церкву матеріальної підтримки.

Вище православне духовенство (київський митрополит та єпископи) хотіли користуватися тими ж правами й привілеями, що й римо-католицьке. Саме тому в 1595 р. до Ватикану поїхали православні єпископи І. Потій та К. Терлецький. Вони висловили свої прохання в документі «33 пункти».

В 1596 р. було скликано Берестейський церковний собор, на якому було прийнято **Берестейську унію**. Її зміст зводився до такого:

1. Виникла нова течія в християнстві – греко-католицька (уніатська) церква.
2. Уніати зберегли православні обряди, церковнослов'янську мову богослужіння, право на митрополичу та єпископські кафедри, право на одруження нижчого духовенства, Юліанський календар.
3. Уніатська церква визнала зверхність Папи Римського, вчення католицької церкви про існування чистилища; визнала походження Духа Святого від Бога-Отця і Бога-Сина.
4. Шляхта та міщани, що прийняли унію, зрівнялися у правах з католиками; отримали право обіймати посади в державних і міських урядах.

Наслідки Берестейської унії:

- Поглибився розкол українського суспільства за релігійною ознакою.
- Виникла УГКЦ.
- Не відбулося обіцяне зрівняння в правах уніатів з католиками.

Греко-католицькі митрополити:

1. 1596-1599 рр. – Михайло Рогоза.
2. 1599-1613 рр. – «батько унії» Іпатій Потій.
3. 1613-1637 рр. – Йосип Вельямін Рутський:
 - заснував друкарні та школи;
 - реформував уніатське чернецтво: намагався поєднати традиції православних монастирів та римо-католицьких орденів;
 - направляв на навчання за кордон уніатське духовенство;
 - намагався знайти спільну мову із **схизматиками** (так римо-католики та греко-католики називали православних).

Київські митрополити (православні):

1. 1596-1620 рр. – православні в Києві митрополита не мали, бо Михайло Рогоза та 6 з 8 єпископів стали греко-католиками. Лише 2 єпископи Гедеон Балабан та Михайло Копистенський залишилися вірними православ'ю.
2. 1620-1632 рр. – Йов Борецький. Його висвятив єрусалимський патріарх Феофан на прохання П. Конашевича-Сагайдачного + було висвячено православних єпископів.
3. 1632-1647 рр. – Петро Могила:
 - походив з княжого молдавського роду Могили;
 - брав участь у Цедорській (1620 р.) та Хотинській (1621 р.) битвах;
 - здобув освіту в університетах Європи;
 - 1631 р. – заснував у Києві Лаврську школу;
 - 1632 р. – заснував Києво-Могилянську (Київську) колегію;
 - навів дисципліну серед православного духовенства;
 - розкопав Десятинну церкву; розпочав реконструкцію Св. Софії;
 - 1633 р. – домігся від польського короля Владислава IV видання «Статей для заспокоєння руського народу», тобто поляки визнали факт існування православної церкви;
 - 1646/1647 рр. – «Требник» П. Могили.

2. Загальна характеристика розвитку культури:

- Розвивалася в умовах постійного національного та релігійного тиску з боку Речі Посполитої, Угорщини, Туреччини.
- Відсутність єдиного політичного та духовного центру гальмувала культурний розвиток українських земель.
- Відсутність власної держави, асиміляція еліти.
- Значний вплив героїчних козацьких походів.
- Можливість одержання вищої освіти в європейських університетах.
- Взаємодія із західноєвропейською культурою: вплив ідей Відродження, Реформації, гуманізму + духовна спадщина Київської Русі.

3. Освіта за хронологією:

- 1571 р. – на українських землях з'явилася перша єзуїтська колегія у м. Ярославі. Єзуїти – римо-католицький чернечий орден, заснований в 1534-1540 рр. для боротьби з Реформацією (протестантами) та православними.
- 1593 р. – Замойська єзуїтська академія.
- 1576-1578 рр. – В.-К. Острозький заснував Слов'яно-греко-латинську (Острозьку) академію. Її першим ректором був Герасим Смотрицький. В академії вивчали «**7 вільних наук**»: граматику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, астрономію, музику. Деякі історики вважають Острозьку академію першим ВНЗ на території України.
- 1586 р. – у Львові засновано Львівське Успенське братство. **Братства** – культурно-освітні, благочинні об'єднання **українських міщан** (школи, притулки, друкарні, контроль за діяльністю православного духовенства). Львівське братство мало право **ставропігії**, тобто на пряму підпорядковувалося константинопольському патріарху.
- 1586 р. – Львівська братська школа, засновник – Юрій Рогатинець.
- 1615 р. – засновано Київське Богоявленське братство + Київську братську школу (засновник школи – Єлисей Плетинецький; 1 ректор – Йов Борецький).
- 1617 р. – засновано Луцьке Хрестовоздвиженське братство
- 1617 р. – Луцька братська школа.
- 1631 р. – П. Могила заснував Лаврську школу в Києві.
- 1632 р. – П. Могила заснував Києво-Могилянську колегію (об'єднав Київську братську школу та Київську Лаврську школу). З 1701 р. колегія стала академією, за сприяння гетьмана Івана Мазепи.

4. Найвідомішими літописами цього періоду були: Густинський, Львівський та Острозький.

Себастьян Кленович у другій половині XVI ст. написав поему «Роксоланія».

«Українським Демосфеном» називають Станіслава Оріховського-Роксоланіна.

Найвідоміші думи: «Маруся Богуславка», «Самійло Кішка», «Пісня про Байду», «Втеча трьох братів із города Азова». **Дума** – ліро-епічний твір, який виконувався речетативом під кобзу ліру чи бандуру.

5. **Вертеп** – мандрівний ляльковий театр.

Інтермедії – сценки жартівливого характеру, які ставилися між актами вистави.

Кант – триголосий ансамбль.

1571 р. – найдавніша пісня-балада «Дунаю, Дунаю чому смутен течеш...».

6. Архітектурні стилі: готика ⇒ Ренесанс ⇒ бароко.

З'являється **регулярна забудова міст**. В цьому плані **зразком є Львів**. Там у др. пол. XVI ст. виник **Ансамбль Успенської церкви** (церква Успіння, вежа Корнякта, каплиця Трьох Святителів).

+ **Ансамбль площі Ринок у Львові** (Чорна Кам'яниця та будинок Корнякта).

Найвідоміші архітектори: Петро Барбон, Павло Римлянин, де Боплан.

Храми обов'язкові для запам'ятовування: церква Зішестя Святого Духа в Потеличі (1502 р., з дерева); Троїцький Межиріцький монастир-фортеця поблизу Острога.

Нові замки: в Бродах, Бережанах, Станіславі, Тернополі, **Острозі, Меджибожі**.

Замки-палаці: Золочів; Підгірці (1630-1640-ві рр., на Львівщині).

Фасад – передня частина будинку.

Портал – ворота, вхід.

Кам'яниця – будівля з каменю.

Ікони:

- «Успіння Богородиці» (1547 р.), майстер Олексій Горошкович.
- «Христос перед Пілатом» М. Петраховича з Успенської церкви у Львові.
- «Святий Миколай» з київської церкви Святого Миколая Набережного (XVII ст).

У першій половині XVII ст. з'являється **світський живопис**: портрет князя Криштофа Збарзького (1622 р.), портрет Петра Конашевича-Сагайдачного з книги «Вірші на жалісний...» (1622 р.).

Найвідоміші художники: Муха, Сенькович (іконостаси для Львівської Успенської церкви).

Щодо **скульптури**, то варто відзначити надгробок князю К. Острозькому в Києво-Печерській лаврі.

7. Книгодрукування:

Найбільшу друкарню було засновано на початку XVII ст. при Києво-Печерській лаврі, *засновник* Єлисей Плетинецький.

- 1491 р. – у Кракові український першодрукар Швайпольт Фіоль надрукував українською мовою «Октоїх» та «Часослов».
- 1517-1519 рр. – білорус Франциск Скорина надрукував «Біблію Руську».
- 1556-1561 рр. – Пересопницьке Євангеліє (перекладено на українську мову під впливом ідей Реформації та протестантизму; на ньому присягають Президенти України).

- 1571 р. – Волинське Євангеліє.
- 1574 р. – Іван Федоров у Львові надрукував «Апостол» та «Буквар» (кошти В.-К. Острозького).
- 1581 р. – Острозька Біблія Івана Федорова в Острозі (кошти В.-К. Острозького).
- 1591 р. – «Адельфотес», граматика грецької мови для слов'ян.
- 1596 р. – «Граматика словенська» Лаврентія Зизанія. Надрукована у Вільно. Це перша граматика церковнослов'янської мови на східнослов'янських землях.
- 1619 р. – «Граматика словенська» Мелетія Смотрицького. За нею навчалися 200 років.
- 1627 р. – «Лексикон словенороський» Памви Беринди, словник на 7 тис. слів.

8. Полемічна література – публіцистичні твори, що стосувалися церковно-релігійного життя та проблеми унії 1596 р. Полемічну літературу започаткував єзуїт Петро Скарга твором «Про єдність церкви Божої» (1577 р.).

Найвідоміші полемічні твори:

- Герасим Смотрицький – «Ключ царства небесного» та «Календар римський новий» (1587).
- **Іван Вишенський** – «Послання до єпископів» (1588).
- Іпатій Потій – «Унія або виклад попередніх артикулів» (1595).
- Ст. Зизаній – «Казання святого Кирила, патріарха єрусалимського» (1595-1596).
- Мелетій Смотрицький – «Тренос» («Плач»), 1610 р.
- Захарій Копистенський – «Книга оборони» (1619-1622).
- Йов Борецький – «Протестація» (1621).

Культура другої половини XVII – першої половини XVIII ст.

План:

1. *Загальна характеристика розвитку культури.*
2. *Освіта.*
3. *Наука.*
4. *Література.*
5. *Театр, музика.*
6. *Архітектура.*
7. *Живопис.*

1. Загальна характеристика:

- Існувала своя держава – Гетьманщина.
- Гетьмани І. Мазепа (1687-1709 рр.), І. Скоропадський (1708-1722 рр.) та Д. Апостол (1727-1734 рр.) були меценатами.

- Вплив європейського бароко.
- Культура поступово набуває світських рис.

Асиміляторська політика Московської держави (з 1721 р. – Російської імперії):

а) Коломацькі статті 1687 р.; Решетилівські статті 1708 р.;
б) 1721 р. – указ Петра I про заборону друку книжок українською мовою;

в) чистка Києво-Могилянської академії після «зради» І. Мазепи: з 2000 студентів залишилося приблизно 150.

г) відтік інтелектуальної еліти з України до Росії;
д) підпорядкування київського митрополита московському патріарху (з 1686 р.).

2. Освіта:

- Початкова: на Правобережжі – братські школи та єзуїтські школи; на Лівобережжі – початкові школи.
- Середня: Чернігівський (1700 р.), Харківський (1727 р.) та Переяславський (1738 р.) колегіуми.
- Вища: 1661 р. – засновано Львівський університет. З 1701 р. Києво-Могилянська колегія завдяки зусиллям І. Мазепи стала академією. Термін навчання становив 12 років, вивчали 30 предметів. Вона стала центром філософської думки; центром української мови та театру. Тут навчалися козацькі літописці, всі гетьмани, починаючи з дітей Б. Хмельницького.

3. Наука:

- 1672-1673 рр. – «Хроніка з літописців стародавніх» Ф. Сафоновича.
- 1674 р. – перший систематизований підручник з історії України «Синопис», автор Кохановський.
- 1707 р. – відкрито першу аптеку в Лубнах, на Полтавщині.
- Найбільша друкарня була при Києво-Печерській лаврі. Її заснував на початку XVII ст. Єлисей Плетинецький.

4. Література:

- Розквіт стилю бароко (вишукане з викрутасами письмо).
- Найвідоміший поет – Климентій Зинов'їв.
- І. Мазепа написав твір «Ой горе тій чайці-небозі».
- Іван Величковський писав «курйозні вірші» («Млеко», «Зегар з полузегарком»).
- Феофан Прокопович на початку XVIII ст. написав драму «Володимир», яку присвятив І. Мазепі.
- Козацькі літописці: Самійло Величко, Григорій Граб'янка, Самовидець (друга половина XVII – початок XVIII ст.) особливо описували Б. Хмельницького.
- Полемічна література: Йоаникій Галатовський – «Ключ розуміння» (1655 р.), Лазар Баранович – «Нова міра старої віри»

(1676 р.), Дмитрій Туптало – «Четъї Мінеї» (1689-1705 рр.), Інокентій Гізель – «Правдива віра».

5. Театр і музика:

- Вертеп, інтермедії.
- Мораліте – повчальні вистави алегоричного змісту.
- Міраклі – релігійні віршовані драми.
- 1729 р. – відкрито музичне училище в Глухові.
- Найвідоміші композитори XVIII ст. – А. Ведель та Д. Бортьянський (опери «Креонт», «Алкід»).

6. Архітектура:

- Найвідоміші архітектори: Степан Ковнір, Григорович-Барський, Йоганн Готфрід Шедель (будинок Києво-Могилянської академії, дзвіниця Києво-Печерської лаври).
- Іллінська церква в Суботіві (1656 р., бароко).
- Троїцький собор Густинського монастиря (1674-1676 рр.).
- Троїцький собор Троїцько-Іллінського монастиря в Чернігові (1679-1695 рр.).
- Покровський собор у Харкові (1689 р.).
- Георгіївська церква Видубицького монастиря в Києві (1696-1701 рр.).
- Преображенська церква у Великих Сорочинцях (1732 р., на кошти Д. Апостола).

7. Живопис:

- У живописі набув поширення образ козака Мамає.
- Іконописання: ікона «Покрови Богородиці» (з Б. Хмельницьким); «Архангел Михаїл» (автор – Іван Руткович); «Вознесіння Богородиці» (автор – Йов Кондзелевич); «Зустріч Марії з Єлизаветою» (30-ті рр. XVIII ст., має світський характер).
- Портрет Григорія Гамалії (кінець XVII ст.).
- Гравюри:
 1. Олександр та Леонтій Тарасевичі – київські гравери.
 2. Іван Щирський – гравюри до книги Л. Барановича «Благодать і істина».
 3. В. Гондіус – портрет Б. Хмельницького.
 4. І. Мигура – «Мазепа серед своїх добрих справ» (1706 р.).

В розвернутом конспекте подається інформація о содержанніи учебногo матеріала для учащихсѧ 8-го класса при изученніи ними тем по исторіи культури второй половины XVI – первой половины XVIII ст., что соответствует учебной программе по исторіи України.

Ключевые слова: культура, религия, церковь, уния, православие, образование, братства, литература, искусство, архитектура, книгопечатание, летопись.

Отримано: 26.11.2018